

Uutta keskiajan tutkimusta

Tuomas M. S. Lehtonen: Hopeamarkkojen evankeliumi. Kirjoituksia sydänkeskiajan kulttuurihistoriasta. Werner Söderström 2000 Helsinki. 274 s.

Tuomas M. S. Lehtonen ja Päivi Mehtonen (toim.): Historia. The Concept and Genres in the Middle Ages. Societas Scientiarum Fennica 2000 Helsinki. 142 s.

■ Keskiajan tutkimus on Suomessa elänyt viime ajat vahvaa nousukautta. Niin filosofit, teologit kuin historioitsijatkin ovat osallistuneet talkoisiin, usein yhteistyössä keskenään ja rajaitoja omista töissään ylittäen. Tällainen kuvia kumartelemaan asenne sopii keskiajan kulttuurihistorian kartoittamiseen hyvin. Kaksi viime vuonna ilmestynyttä kirjaa kertovat

omilla tavoillaan suomalaistutkimuksen vahvasta asemasta niin kansallisessa kuin kansainvälisessäkin katsannossa.

Tuomas M. S. Lehtonen on uuden polven keskiajan historioitsijoistamme tuotteliaimpia. *Hopeamarkkojen evankeliumi* on eräänlainen välitilinpäätös Lehtosen tähänastisesta tutkimustyöstä. Teos on pääosin koostettu aikaisemmin julkaistuja artikkeleista sekä eritilaisuuksissa pidetyistä esitelmistä – käytäntö, jonka yleistyminen kieli tutkimuksenteon yhä kiihtyvistä tahdist. Yksi kirjoitus tulee nyt julki ensimmäistä kertaa. *Hopeamarkkojen evankeliumin* sisällysluettelo antaa hyvän kuvan niistä aiheista ja kysymyksistä, joita Lehtonen on 1990-luvulla ennättänyt tarkastelemaan: oppineiden keskinäistä kisailua keskiajalla, feodaalisuuden teoriaa ja käytäntöä sekä runousoppia, satiiria ja tapaa, jolla nämä ilmenevät kotoisessa *Piae cantiones*-kokoelmassamme. Lehtosen tarkastelussa päähuomion kohteena on se, miten sydänkeskiajan runous ja historiaa koskevat käsitykset tarjosivat oppineistolle välineitä käsitteellistä samanaikaista syvällistä sosiaalis-taloudellista murrosta. Viimeisessä kahdessa artikkelissa Lehtonen tarjoaa näkökulmia retoriikan historiaan Aristoteleesta uuden ajan alkuun, rakentaen näin siltaa kirjan teemojen ja laajempien kysymyksenasettelujen välillä.

Kirjoittajan mukaan päämääränä on ollut keskiajan kulttuurihistorian valottaminen tavalla, josta voivat kostua niin asianharrastajat kuin laajempiinkin yleisö. Tässä tavoitteessa

Hopeamarkkojen evankeliumi onnistuu hyvin. Kokonaisuus antaa vahvan ja hallitun vaikutelman. Artikkeleita luonnehtii aatehistoriallinen lähestymistapa, joka tarpeen tullen joustaa moneen suuntaan. Useassa kirjoituksessa Lehtonen käy keskustelua yhtä aikaa menneisyyden ja nykytutkimuksen kanssa. Esimerkiksi feodalismien historian tarkastelu liikkuu ketterästi modernien ja muinaisten sääty-yhteiskuntaa koskevien teorioiden välillä ja lisää tämän päälle tietoa taloudellisten ja yhteiskunnallisten olojen muutoksista keskiajalla. Käy ilmi, että Ranskan vallankumouksen aikoihin poleemisissa tarkoituksissa esiin nostettu ”feodalismi” vastaa yllättävänkin läheisesti paikallistason valtasuhteiden todellisuutta sydänkeskiajan kynnyksellä, mutta että tästä eteenpäin kuva muuttuu mutkikkaammaksi. Polveilevan ja moniulotteisen kertomuksen jäntevä eteenpäin vieminen kertoo Lehtosen lahjakkuudesta kirjoittajana. Yhtä lailla ilahduttavia ovat *Carmina buranaa* ja *Piae cantionesia* käsittelevät yksittäistutkimukset, jotka ovat Lehtosen leipälajia.

Jo näiden näkökohtien nojalla on selvää, että *Hopeamarkkojen evankeliumi* tuo arvokkaan lisän suomeksi saatavilla olevaan keskiaikaa koskevaan kirjallisuuteen. Kun lisäksi huomioidaan, että suuren kustantajan tuella levitetty kirja esittelee varsin erikoistuneen (mikä herkästi tarkoittaa eristäytynyttä) tutkimusalan tuoreita tutkimustuloksia potentiaalisesti hyvinkin laajalle joukolle, voidaan puhua jo jonkinasteisesta kulttuuriteosta.

Pari kriittistä huomiota lienee silti paikallaan esittää. Eräistä keskiajan hengenelämän piirteistä muodostuu yksistään *Hopeamarkkojen evankeliumin* perusteella melko yksioikoinen kuva. ”Vanhakantaisen” luostarielämän ja ”uudistusmielisten” yliopistojen vastakkainasettelua esimerkiksi olisi voinut kvalifioida lisämäärein ja vastaesimerkein – asetelmahan ei sentään ollut aivan näin yksinkertainen. Tämän-suuntaisen kritiikin voi tosin paljolti kuitata sillä, että Lehtonen tähdentää jo kirjansa esipuheessa, ettei minkäänlaiseen kattavuuteen ole varsinaisesti pyritty. Laajoja yleistyksiä tehtäessä rajallisella näyteaineistolla on tällöin enemmänkin kuvituksen rooli (ja vastuu niiden edustavuudesta kirjoittajalla).

Teoksen koostaminen ennestään olemassa olevien materiaalien pohjalta merkitsee aina toimitustyötä, josta Lehtosen kirjan kohdalla on suoriutettu pääosin hyvin, ei kuitenkaan kaikkialla yhtä onnistuneesti. Päällekkäisyyttä eri yhteyksissä julkaistujen artikkeleiden välillä ei ole voitu kokonaan välttää. Ei tarvitsekaan. Eräiden pääteemojen resonoinnin läpi kirjan antaa lukijalle kuvaa siitä, mitkä juonteet kirjoittaja itse kokee keskeisiksi kuvaamisissaan kehityskuluisa. Kuitenkin kun sama asia sanotaan moneen kertaan ehkä hieman sanamuotoa muunnellen yhden ja saman kirjoituksen puitteissa, on vaarana, että keskeinen asiasisältö jää hämäräksi tilanteessa, jossa yksi napakka muotoilu puoltaisi paikkaansa. Lehtosen tapa käyttää toistoa kirjallise-

na tehokeinona muodostuu kompastuskiveksi ainakin keran, toisessa, rouva Fortunan kohtaloita kuvaavassa luvussa. Boethiuksen kaitselmusta ja sattumaa koskevia näkemyksiä pyoritellään edestakaisin ilman, että niiden vaikutuksesta esimerkiksi Chartresin koulun ajatteluun muodostuisi kovin selkeätä kuvaa. Lopputulosta selittää se, että luku on koostettu peräti kolmesta eri lähteestä.¹ Pienellä jämäköittämisellä tekstistä olisi saanut nykyistä iskevemmän ja samalla informatiivisemman.

Historianfilosofian ja kuvailuvan historiankirjoituksen suhdetta puntaroivassa ensimmäisessä luvussa esitellään laiveasti Michael Mannin teoriaa neljästä vallan keskuksesta, ideologisesta, taloudellisesta, sotilaallisesta ja poliittisesta (Lehtonen puhuu ”ekonomisesta” ja ”militaarista” vallasta, ilmeisesti säilyttääkseen lyhenteen ”IEMP”). Lisäksi erotetaan toisistaan transkendenttaaliset ja immanenttiset ideologiatyypit. Voisi luulla, että voimalla esiin tuotuja teoreettisia elementtejä hyödynnettäisiin seuraavassa kirkollisten valtasuhteiden tarkastelussa. Näin ei kuitenkaan käy, vaan esitetyt teoreettiset näkökohdat jäävät valtaosin irrallisiksi. Lehtosen osuvat huomiot keskiajan kirkkoon kohdistuneen kritiikin ambivalentista asemasta seisovat tukevasti omilla jaloillaan ilman niiden eteen

1. Lehtosen merkintöjen mukaan ”Historiallinen ajattelu ja rouva Fortuna” on koottu *Tiede ja edistys* -lehdessä ilmestyneestä artikkelista sekä kahdesta kansainvälisillä foorumeilla – ranskaksi ja englanniksi – pidetystä esitelmästä.

pystytettyä teorianhökötystäkin.²

Menneisyyden luonnetta koskevien käsitysten ja sitä käsittelevien tekstien suhdetta tarkastellaan lähemmin toisessa suomalaisvoimin kootussa kirjassa. Päivi Mehtosen ja Tuomas Lehtosen toimittama *Historia. The Concept and Genres in the Middle Ages* on syntynyt vuonna 1998 Leedsin kansainvälisessä keskiaikakonferenssissa pidettyjen esitelmien pohjalta. Artikkeleista puolet on kotimaista alkuperää (kirjoittajina Mehtonen, Lehtonen ja Mikko Piippo), puolet ulkomaisia (Joachim Knappe, Bert Roest sekä John Ward). Kaikki ovat hyvää kansainvälistä tasoa: mikäli kirjoituksia olisi muutama enemmän tai ne olisivat hieman pidempiä, kokoelma sopisi vaivatta minkä tahansa kansainvälisen kustantajan julkaisuohjelmaan.

Kirjan esseet jakautuvat kahteen ryhmään. Laveiden alaotsikkojen ("Action, Emplotment, Narration" sekä "Institutions and Genres") alta paljastuva perusajatus on yksinkertainen ja toimiva. Ensimmäisen osan artikkeleissa käsitellään keskiajan historiankirjoituksen taustalla vaikuttaneita käsitteellisiä taustaoletuksia – sen teoreettista viitekehystä, jos näin halutaan sanoa. Jälkipuoliskon kirjoituksissa kartoitetaan sitä, millaisia tarinoita erilaisissa toimintaympäristöissä kerrot-

2. Mikäli tarkoituksena on nimen omaan alleviivata modernien sosiologisten teorioiden rajallista käyttökelpoisuutta silloin, kun mallinnetaan keskiajan hengenelämän rakenteita, silloinkin kirjoituksen kärjen voisi tuoda terävämmin esille.

tiin. Syntyvässä ristivalotuksessa keskiaikaisten kirjoittajien ajattelu- ja toimintatavoista piiryy elävä ja vivahteikas kuva. Kuten toimittajat toteavat, kirjoituksissa saksalaisen käsitehistorian perinne yhdistyy anglosaksiselle maailmalle tyypilliseen yksilöllisten toimijoiden painotukseen. Metodisena siltana toimii useassa tapauksessa viime aikoina nousussa ollut retoriikan, runousopin ja kirjallisten diskurssien tutkimus (joka sivumennen sanoen on myös Lehtosen tutkimuksessa keskeisellä sijalla).

Sisällöllisesti kirjan keskeistä antia on huomio, että keskiajalla historiankirjoitusta harjoitettiin monien kirjallisuudenlajien ja niiden sanelemien reunaehtojen alla. Se, ettei keskiaikainen käsitys historiasta ja historiankirjoituksesta moneltakaan osin vastaa omaamme, ei liene yllätys, ei liioin se, ettei keskiaikaisia teorioita ja käytäntöjä useinkaan ole hedelemällistä arvioida nykypäivän sanelemin kriteerein. Silti nimen omaan tässä tarjotun kaltaiset yksittäistutkimukset ovat omiaan rikastamaan kuvaamme niiden narratiivien luonteesta, joiden puitteissa menneisyyttä ja sen tarjoamia opetuksia keskiajalla työstiin. Toimitusasultaan Mehtosen ja Lehtosen teos on liki moitteeton. Yhden kielentarkastuksen sille olisi voinut vielä tehdä viimeistenkin 'finglismien' kitkemiseksi. Jos kyseessä olisi kaupallisempi julkaisu, saattaisi joku ihmetellä sitä, miksi John O. Wardin artikkeli on liki kaksi kertaa pidempi kuin muiden kirjoittajien. Tieteelliseen julkaisusarjaan liittyvän kokoelman kyseessä ollen

asia ei ole ongelma. Onpa niinkin, että tämän lukijan silmissä useampi kirjan mielenkiintoista teemoista olisi itse asiassa saanut tervetullutta lisäsyvyyttä, mikäli niitä olisi Wardin tapaan esitelty hieman laajemmin. Muut kirjan artikkelithan on ilmeisesti melko suoraan toimitettu aiemmin suullisesti pidetyistä esitelmistä. Nostan tässä esimerkinomaisesti esille yhden tällaisen laajempaa huomiota ansaitsevan juonteen.

Päivi Mehtonen kiintoisassa artikkelissaan "Scriptural Difficulty and the Obscurity of *historia*" tarkastelee sitä, millaisiin ajatuskulkuihin ja tulkintaperinteisiin käsitys menneisyydestä kertovien tekstien hämäryydestä (*obscuritas*) keskiajalla liittyi. Mehtosen teesi on, että monien auktoriteettien ja asiakysymysten eittämätön hämäryys piti keskiaikaiset tulkit-sijat varpaillaan: toisaalta selittämään piti pystyä, toisaalta ei sopinut luulla, että kaikki ilmoituksen (menneisyyden/kirjallisen auktoriteetin) arvoitukset olisi lopullisesti ratkaistu. Kuten apostoli Paavali asian ilmaisi, tässä maailmassa me näemme vain hämärästi, kuin peilistä. Mehtonen ei omien sanojensa mukaan puutu kysymyksen käsitteelliseen puoleen, joka olennaisilta osin tiivistyy keskiajan ajattelijoiden paljon pohtimaan ongelmaan maailman alkuperän hämäryydestä (s. 53–54). Mainitun kaltainen tarkastelu voisi silti olla aiheen kannalta – niin, valaiseva: näin jo sen vuoksi, että keskiaikainen käsitys todellisuudesta eräillä perustavilla tavoilla omastamme.

Obscuritas-teeman kannalta

erityisen keskeinen on uusplatonistinen perinne. Mikäli on niin, että (a) muuttuva ja aistein havaittava maailma on ajattoman, järjellä käsitettävän tosiolevaisen epätäydellinen jäljennös, ja että (b) tämän intelliibelin todellisuuden takana piilee edelleen ylijärjellinen ja käsitteellisen kielen muotoihin taipumaton jumalallinen todellisuus, ei tämä voine olla vaikuttamatta siihen, mitä ylipäätään ymmärrämme ilmoituksen (yhtä hyvin kuin menneisyydestä kertovan kronikan) 'hämäryydellä' tai sen merkityksen 'kirkastamisella'. Ensimmäinen uskomus tarjoaa filosofisen perustelun tyologiselle historiantulkinnalle, kun taas jälkimmäinen tekee mahdolliseksi esittää, että historiaan sisältyy ei vain alijärjellisiä, vaan myös ylijärjellisiä kontingenteja piirteitä, joista tyhjentävän käsitteellisen kuvauksen laatiminen on jo periaatteessakin mahdotonta. Filosofoista Mehtonen viittaa Mooses Maimonidekseen, Suomessa vähän tutkittuun juutalaisajattelijaan, mikä on ilahduttavaa (s. 60, 62–63). Hän ei kuitenkaan käsittele tämän aihepiiriä koskevia lausuntoja laajemmin; Mehtonen ei myöskään sanallakaan mainitse *Hämmentyneiden oppaan* esipuhetta, missä Maimonides toteaa tarkoituksellisesti *hämärtävänsä* tiettyjä asioita samalla, kun hän tekee selväksi toisia. Silti on ilmeistä, miten jaksolla voi olla kiinnostavuutta tässä käsitellyn aiheen kannalta. Maimonideksen julkilausumien takana piilee itse asiassa kokonainen rikas ja (islamilaisessa maailmassa) perinteikäs teoria niistä loogisista ja reto-

risista apuneuvoista, joiden avulla todellisuutta on eri konteksteissa sopivaa kuvata. Historialliset esimerkit ja kuvaukset tahallisen moniselitteisinä ja siten ”hämärinä” vertauskuvina olivat olennainen osa tätä työkalupakkia. Vaikka teorian laajempi esittely ei varmasti-kaan palvelisi Mehtosen esseen tarkoitusperiä, sen pelkkä mainitseminen voisi toimia tervetulleena muistutuksena siitä, että keskiajan aatehistorian tutkiminen on aina rikkaimmillaan siellä, missä modernien disipliinien (historia, filosofia, teologia) tai Kirjan kansojen (juutalaisuus, islam, kristinusko) väliin nousseille rajoille ei panna liikaa painoa. Tämän yhtälön ensimmäistä puolta Lehtosen ja Mehtosen kirjat jo nyt kauniisti ilmentävät.

Taneli Kukkonen